

ВИБОРЧА ПРОГРАМА

кандидата на посаду директора Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, доктора біологічних наук, старшого наукового співробітника Віталія Олександровича ХАРЧЕНКА, висунутого вченою радою Інституту

Не бойтесь тюрьмы, не бойтесь сумы,
Не бойтесь мора и глада,
А бойтесь единственно только того,
Кто скажет: "Я знаю, как надо!"

Олександр Галич

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України — головна установа в Україні і одна з провідних установ Європи з вивчення біорізноманітності, і зокрема, тваринного світу. Це державна бюджетна неприбуткова наукова установа, яка заснована на державній власності та перебуває у віданні Національної академії наук України. Такою вона й має залишатись. У своїй діяльності Інститут керується основними положеннями Конституції України, Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Статуту НАН України, «Основних принципів організації та діяльності наукової установи НАН України» та власного статуту. Останні 30 років наука не є пріоритетом для держави, але не була вона й раніше. Попри це, Інститут сьогодні знаходиться на передових позиціях української науки і це стало можливим завдяки нашим науковцям.

Інститут, як і всякий творчий колектив, і будь-яка наукова установа, є радше організмом, ніж механізмом, діяльність якого базується не тільки на статуті, який найповніше визначає мету його діяльності і характер ієрархічних відносин, але й на людських, комунікативних якостях кожного з нас.

Директор Інституту, крім представницької функції, має об'єднувати своєю діяльністю роботу наукових підрозділів Інституту та його адміністративної команди, невід'ємною частиною якої є і він сам, і яка в ідеальних умовах зовнішньої та внутрішньої злагодженості могла б діяти цілком автономно, залишаючи директорові простір і для виконання наукових досліджень і вирішення найсуттєвіших наукових проблем.

Проте часи не обирають, і весь світ наразі заглиблюється все далі і далі в зону високої турбулентності, різноманітних глобальних

криз, — енергетичної, продовольчої, прекаризаційної, які повною мірою зачіпають і Україну, і всі її культурні надбудови, включаючи науку і освіту, — місії, виконання яких великою мірою покладено і на Національну академію наук, і на Інститут зоології.

Новітня доба створила численні виклики для зоологічної науки, які мені *вже* доводилося приймати та вирішувати, працюючи на посаді заступника директора Інституту і перебуваючи секретарем Національної комісії з Червоної книги, і цілком нові, які додаватимуться щодня, новіші, вирішення яких вимагає і досвіду керівної роботи, і обізнаності в найновітніших досягненнях біологічних наук та наук про Землю, і сміливості та принциповості у доведенні своєї наукової позиції до української та світової спільноти — як простих громадян, так і високопосадовців.

Що б не сталося, пріоритетами і основними науковими напрямами діяльності Інституту надалі залишатимуться:

- Вивчення фауни, еволюційно-морфологічних основ філогенії та систематики тваринного світу;
- Розробка наукових основ охорони і раціонального використання ресурсів тваринного світу, проведення його моніторингу в умовах впливу антропогенних факторів;
- Розробка зоологічних основ захисту і підвищення продуктивності рослин і тварин.

Я докладатиму всіх зусиль для збереження та підтримки ключових класичних напрямів та наукових шкіл, які існують в Інституті, рівно як і для підтримки розвитку новітніх наукових напрямів, сприяння їхньому сучасному матеріально-технічному забезпеченню, спрямовуючи діяльність Інституту на вирішення найбільш значущих проблем суспільства.

Кілька років тому питання перспектив Інституту обговорювалось на вченій раді. Багато в чому перспективи Інституту залежать від майбутнього НАН України. Існують обґрунтовані побоювання, що в разі її «реформування» нам не дадуть займатись систематикою, а пріоритети будуть віддані фауністичним і екологічним дослідженням. Тут наріжними каменями повинні бути: **кадастр, моніторинг, інвазійні та рідкісні види тварин.** Подальший розвиток Інституту як наукової установи, що відіграє провідну роль у формуванні сучасних уявлень про природу, полягає у вирішенні проблеми взаємовідносин людини з довкіллям, невиснажливого використання природних ресурсів продовжує лишатись основним завданням керівництва Інституту.

У разі перемоги на виборах, я планую, перебуваючи на посаді директора Інституту зоології, наступні кроки.

Стратегічні виклики та їхнє вирішення

- 1. Кадровий склад, його старіння, відтік мізків («брейн-дрейн») та оновлення штату молодими кадрами** є однією з найбільш кричущих проблем Академії наук в цілому, а не тільки Інституту.
 - Головним і практично єдиним рішенням проблеми є підготовка наукових кадрів найвищої кваліфікації через аспірантуру. Наразі екстраординарними і злагодженими зусиллями команди високофахових викладачів і дирекції Інституту сертифікував право підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти (аспірантура) — докторів філософії за спеціальністю 091 Біологія.
 - Інституту конче необхідна співпраця з освітніми установами вищої школи в активному залученні талановитої молоді в зоологію.
 - Сприяння росту молодих наукових кадрів включає в себе заохочення участі в академічних та урядових стипендіальних та грантових програмах, що дає шанс на додаткове матеріальне стимулювання наукової активності.
 - Стажування наукової молоді в провідних наукових закордонних центрах під час підготовки дисертаційної роботи і після її захисту є найважливішим елементом творчого зростання науковця. Дирекція всіляко сприяла і надалі сприятиме стажуванням в рамках програм академічної мобільності. Попри ризики «відтоку мізків» за кордон, ця практика й надалі буде найефективнішим способом інтеграції в світовий науковий простір. Допомога та підтримка від «наукової діаспори» є винятково ефективною і компенсує втрати від «брейн-дрейну».
 - Збереження кадрів без мінімальної можливості забезпечення молодих науковців житлом є примарним. В якості директора я продовжуватиму вже розпочату інвестиційним договором діяльність, завдяки якій у нас з'явилась можливість отримати службові квартири для молодих вчених.

- Вітаю залучення світового досвіду «громадської науки» і залучення волонтерів до дослідницької діяльності.
- Встановлення статусу «професор-емерітус», моральна та матеріальна підтримка активних науковців-пенсійного віку сприятиме їхній включеності в дослідницький процес, оптимізуючи вікову структуру штату. Така ініціатива вимагає просування на загальнодержавному рівні.
- Кадрове зростання науковців відбувається і відбуватиметься шляхом прозорих і чесних атестацій та виборів. Попри те, що брак коштів ускладнив процес, дирекція підвищила в посадах більшість достойних співробітників; цей процес невинно триватиме.

2. Інформаційне, публікаційне, експедиційне забезпечення та парк наукового обладнання Інституту протягом моїх попередніх каденцій на посаді заступника директора успішно підтримувались та поповнювались, і нова дирекція ще ефективніше докладатиме зусиль для своєчасного вирішення проблем підтримки наукової діяльності.

- Вже понад десять років бібліотека Інституту має систему електронного каталогу і постійно його наповнює всіма новими надходженнями і поступово дигіталізує паперові каталоги. Система тісно пов'язана з каталогом Національної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Цю роботу буде продовжено — з підключенням бібліотеки до Національного депозитарію наукових текстів.
- **Публікаційна активність.** Крім «Zoodiversity», Інститут є засновником або співзасновником журналів «Бранта», «Бюлетень РОМ», «Український ентомологічний журнал» та «Українська ентомофауністика». «Zoodiversity» індексується в базі даних Scopus і входить до категорії «А» серед українських наукових журналів. Ми вже багато років тісно співпрацюємо з видавничим домом «Академперіодика» і поглиблюватимемо це співробітництво.
- Серія «Фауна України» — пріоритетне видання Інституту; у нас ще зберігається можливість публікувати її за рахунок держзамовлення, але тепер нам доведеться брати участь у конкурсі. Видання англійською мовою розглядається як перспективне, проте сьогодні нам треба стояти на землі і протягом найближчого часу «Фауна України» буде публікуватись українською. В Академії є кілька програм,

за рахунок яких ще можна публікувати монографічні видання, і ми заохочуватимемо співробітників до написання. Цілком можливо публікувати й за рахунок Інституту, якщо автори нададуть вагоме обґрунтування — BPF (Book Proposal Form). Слід ширше використовувати можливості електронних публікацій.

- Наукові дослідження Інституту передбачають стабільний доступ до світових баз даних Scopus, Web of Science та інших, передплату наукової періодики. Якщо з першим у нас все гаразд, то умови передплати ускладнилася, і зарубіжні партнери не схильні мати справу з нашими угодами, актами виконаних робіт, тендерами на виконання послуг, «казначейством». Виходом є зміна законодавства і потрібно бити на сполох, щоб країна рухалася в правильному напрямку.
- Наразі Інститут має власні сервери і локальну комп'ютерну мережу, до якої підключено понад 90 комп'ютерів, створену за моєї безпосередньої ініціативи та участі. Оновлення комп'ютерного парку та програмного забезпечення вимагає додаткових коштів і наразі відбувається переважно за рахунок грантів та додаткового фінансування.
- В Інституті створено Центр колективного користування науковими приладами «Animalia», обладнання до якого постійно оновлюється. Я докладаю і докладатиму постійних зусиль до забезпечення співробітників Інституту найсучаснішим науковим устаткуванням, максимально сприяючи також придбанню новітнього обладнання і матеріалів за рахунок грантових коштів.
- Лишається складним питання експедицій і експедиційних виїздів. Сьогодні ми називаємо це відрядженнями. Здається важливим, щоб вони набували комплексного характеру. Молодь вже об'єднується сама. Великою мірою, як і в більшості установ світу, експедиційні виїзди залежать і надалі залежатимуть від грантової підтримки.
- Здобуті попередніми і нинішнім поколіннями науковців Інституту наукові колекційні матеріали складають Колекційні фонди, які по праву мають статус Національного надбання України. Вважаю вкрай потрібним першочергово спрямовувати кошти, що виділяються на підтримку національного надбання, на створення умов для його зберігання, розробку баз даних із дигіталізацією колекцій.

3. **Майнова складова.** Крім центрального корпусу, Інститут має дві експериментальні бази: у Феофанії та Теремках.

- Відповідно до інвестиційної угоди з KSM group, база в Феофанії передається під забудову, а в Теремках протягом 2022–23 рр. будується новий лабораторний корпус, в який переїде відділ еволюційної морфології.
- До бази «Теремки» додається понад 80 га лісу, який є частиною Голосіївського національного парку, без вилучення у землекористувача, тобто Інституту. Дирекція вже зверталась до Президії НАН України з пропозицією передати ліс Голосіївському парку. Цей ліс істотно відбирає наші ресурси. Я докладатиму зусиль до вирішення проблеми, зважаючи на те, що Інститут — наукова, а не лісогосподарська установа.
- Це дозволить зробити розміщення будівель Інституту компактнішим, створити сприятливі умови для роботи співробітників, зокрема, налагодити опалення тощо.
- Ведуться переговори з Національним науково-природничим музеєм стосовно розмежування подвір'я.

4. **Координаційна діяльність Інституту.**

- *Червона книга України.* Робота над проектом повинна йти постійно, упродовж десяти років, і інститути, які нею займаються, повинні фінансуватись рівномірно з року в рік. Цю думку необхідно постійно доводити до свідомості наших можновладців. В якості альтернативи замовним роботам Міндовкілля (яких нема) і підтримки досліджень рідкісних тварин вважаю необхідним розвивати проект УкрБІН.
- Створений за партнерства і безпосередньої підтримки Інституту та його провідних науковців проект *Української національної мережі з біорізноманіття (UkrBIN)* має стати ключовим елементом зв'язку академічних інститутів, які вивчають біорізноманіття та величезної гвардії «громадських науковців» — волонтерів, натуралістів-аматорів, макрофотографів та дигіталізації наукових знань про рідкісні види, що потребують охорони, без вилучення їх з природи.
- *Наукові товариства.* Відповідно до законодавства вони є цілком незалежними громадськими організаціями. На мою думку, це найкращий варіант розвитку наукових товариств. хоч ми й продовжуватимемо їхню підтримку в якості

членів, беручи участь у конференціях, будучи співзасновниками їхніх періодичних видань та координуючи й спрямовуючи їхню наукову діяльність.

- Слід розширювати співпрацю з інститутами Національної академії наук України, профільними установами міністерств і відомств при проведенні комплексних програмно-цілевих робіт, спрямованих на збереження біорізноманіття і раціональне використання природних ресурсів та вирішення найбільш важливих проблем в біології, впровадження практичних розробок наших науковців.
- Я підтримуватиму прагнення співробітників Інституту до «*наблік-релейшенз*», що пробуджують інтерес до наукових зоологічних досліджень шляхом популяризації, видання науково-популярних книжок, ведення блогів та відеоканалів, виступів на телебаченні та радіо, щоб виховати у пересічного громадянина України розуміння важливості фундаментальних і прикладних досліджень біорізноманіття, а також боротьбу із псевдонаукою.

5. Фінансова та організаційна діяльність Інституту.

- Зобов'язуюсь підтримувати і далі розвивати принципи прозорості в діяльності керівництва установи. Науковці мають знати всі аспекти діяльності Інституту. Власне цей принцип знайшов своє відображення у звітах Інституту, де детально висвітлена наша фінансово-господарська діяльність.
- Вже понад десять років ми регулярно звітуємо про фінансовий стан Інституту протягом звітної сесії. Всі ці звіти знаходяться на сайті Інституту. Узагальнюючи, можна сказати, що бюджетного фінансування вистачає лише на заробітну плату. Всі комунальні виплати: вода, опалення, газ, електроенергія а також інтернет оплачуються з спецфонду завдяки оренді приміщень. Після цього лишається десь 30–40 тис. грн. на місяць. Тільки в 2020 та 2021 рр. фінансування істотно збільшилось за рахунок грантів. На сьогодні у нас і нема іншого шляху підтримати фінансовий добробут і благополуччя Інституту, крім пошуку і використання зовнішніх джерел. В найближчій перспективі нам слід розглянути можливість, що надаються новою семирічною рамковою програмою «Горизонт-Європа» з бюджетом майже 100

млрд євро, що стартувала цього року і в якій Україна також братиме участь як асоційована країна.

- Планується розширення практики створення тимчасових творчих колективів для забезпечення виконання найактуальніших завдань. Разом з тим буде доцільним створення навколо Центру колективного користування ряду загальноінститутських лабораторій, де всі співробітники зможуть провести необхідні для своєї роботи дослідження.

Я обстоював і обстоюватиму ту точку зору, що добре налагоджений організм або механізм має працювати самостійно. Всі ми — науковці, люди, в яких допитливість і жага знань є нашою іманентною властивістю, тож немає сенсу вводити жорсткий дисциплінарний контроль.

Контролер повинен бути всередині кожного з нас.

Пандемія Covid-19, безумовно, позначилась на ефективності роботи Інституту і саме це змушує мене зупинитись на цьому питанні. Ведення наукових щоденників повинно стати звичкою кожного співробітника Інституту. Не буде результату — не буде Інституту.

Розуміючи високу кваліфікацію старшого кола співробітників, я збираюсь делегувати їм якомога більше повноважень, всіляко сприяти свободі наукової думки і вільному обговоренню результатів досліджень.

Дирекція продовжуватиме здійснювати максимальну підтримку молодих науковців, сприяти проведенню наукових досліджень з найбільш актуальних і важливих для нашої країни проблем та залучати нові джерела фінансової підтримки установи за рахунок міжнародної співпраці, вітчизняних наукових грантів, конкурсних проектів, госпдоговірної тематики, доходів від наукової та освітянської діяльності.

Труднощі ми зможемо здолати тільки разом.